

الله الرحمن الرحيم

آراء و نظريات دكتور علي الدين طوسي
تسليمه لادارة

مجلس آيينه مشورتى عالى ايران

پايان نامه کارشناسی ارشد علوم سياسى ۳۸۰ / ۶۱ / ۲۵

عنوان

نظريه دولت

در

اندیشه سياسى خواجه نصيرالدين طوسى

استاد راهنما

دکتر عليرضا صدرا

013851

استاد مشاور

حجة الاسلام والمسلمين دکتر داود فيرحى

نگارنده

مرتضى يوسفى راد

تابستان ۱۳۷۹

۳۷۱۵۳

باسمه تعالی
صورت جلسه دفاع از پایان نامه تحصیلی

تاریخ: ۲ / ۲۱ / ۱۳۸۰
شماره: ۳۳۲ / ۸۰۱
پیوست:

با تأییدات خداوند متعال و با استعانت از انطاق حضرت ولی عصر (عج) جلسه دفاع از پایان نامه
حکیم آقای مرتضی یوسفی راد دانشجوی رشته علم سیاسی گرایش
تحت عنوان نظریه دولت در اندیشه سیاسی خواجه نصیرالدین طوسی
در تاریخ ۱۳۷۹/۶/۳ با حضور هیأت داوران مؤسسه آموزش عالی باقرالعلوم (ع) برگزار گردید. نظر
هیأت داوران به شرح زیر اعلام می گردد:

قبول با امتیاز عالی / دفاع مجدد / مردود
شماره ۱۸۷۵

امضاء	رتبه علمی	نام و نام خانوادگی	اعضای هیأت داوران
	آ	دکتر علیرضا صدرا	(۱) استاد راهنما
		دکتر داود فیرمی	(۲) استاد مشاور (۱)
		دکتر منصور میراوری	(۳) استاد مشاور (۲)
			(۴) استاد ناظر
			(۵) نماینده شورای پژوهشی

نام و امضای مدیر
برنامه ریزی و خدمات آموزشی الهامی

نام و امضای مسئول
امور پایان نامه ها
انژی

توضیح: با توجه به آیین نامه پایان نامه ها، منضوب شورای پژوهشی مؤسسه امتیاز پایان نامه ها به شرح زیر مشخص می گردد.

الف) کارشناسی	ب) کارشناسی ارشد
۱- نمره ۱۸ تا ۲۰ عالی	۱- نمره ۱۸ تا ۲۰ عالی
۲- نمره ۱۶ تا ۱۷/۹۹ بسیار خوب	۲- نمره ۱۶ تا ۱۷/۹۹ بسیار خوب
۳- نمره ۱۴ تا ۱۵/۹۹ خوب	۳- نمره ۱۴ تا ۱۵/۹۹ خوب
۴- نمره ۱۰ تا ۱۳/۹۹ قابل قبول	۴- نمره ۱۲ تا ۱۳/۹۹ قابل قبول
۵- نمره کمتر از ۱۰ مردود	۵- نمره کمتر از ۱۲ مردود

* محاسبه میانگین ارزشیابی اعضای هیأت داوران توسط نماینده شورای پژوهشی انجام می گیرد.

تقديم به:

هــتمـسـر و فرزندان خود

عـلـی، نـرگـس و نـفـیـسـه

تقدیر :

- از اساتید گرام جناب آقای دکتر علیرضا صدرا استاد راهنما و جناب آقای دکتر داود فیرحی استاد مشاور که نظرات و رهنمودهای اصلاح‌گرانه خود را در جهت ارتقای علمی پایان‌نامه مبذول داشتند.

- از جناب آقای منصور میراحمدی که مسئولیت داوری جلسه دفاعیه و مسئولیت گروه علوم سیاسی را عهده دارند.
- از مؤسسه آموزش عالی باقرالعلوم (ع) و ریاست آن.

- از واحد اندیشه سیاسی دفتر تبلیغات اسلامی قم که بی‌دریغ امکانات موجود خود را در اختیار گذارد.

- از جناب آقای مجید اکبریان گرمجی که مسئولیت تایپ پایان‌نامه را عهده داشتند.

- از همسر و فرزندان خود که در منزل محیط مناسبی را فراهم نمودند تا حداکثر استفاده از اوقات شود.

- از همه آنان که حامل و حافظ گنجینه‌های علم معرفت بوده و به شکوفایی آن کمک می‌نمایند.

چکیده

با نظر به اینکه خواجه نصیرالدین طوسی یکی از فلاسفه بزرگ اسلامی است که دارای تفکر منظومه‌ایی در حکمت نظری و عملی بوده و در حکمت عملی خود به ترسیم جامعه و نظام سیاسی مطلوب خود برمی‌آید، در این پروژه تحقیقی سؤال اصلی آن است که در اندیشه سیاسی خواجه طوسی دولت چه ماهیتی دارد و چه نقش و جایگاهی در جامعه و نظام سیاسی ایفاء می‌کند تا با پاسخگویی به آن نظریه دولت وی از دیگر نظریاتی که در باب دولت ارائه شده، متمایز شود.

فرضیه مورد پژوهش آن است که در اندیشه سیاسی وی، دولت نهادی راهبردی و هادی و سامان‌دهنده و نظارت‌کننده است تا اهداف و غایاتی که جامع سیاسی در سطوح مختلف خود (مدینه - امت - جامعه جهانی) دارد، بوسیله دولت و راهبردی آن حاصل شود.

در پاسخ به چنین سئوالی گفته می‌شود که نظریه دولت خواجه طوسی مبتنی بر معرفت از «هست و نیست»ها و «باید و نباید»ها و رابطه میان آنها بوده و آنها را حکیم الهی در حکمت نظری و عملی خود بطور کامل از طریق قوه عاقله و منبع وحی دریافت می‌کند و دیگران به میزان برخورداری از استعدادهای خود بهره‌مند می‌شوند. در نظریه دولت وی سیاست به معنای تدبیر امور بوده و ماهیت دولت قوه مدبره فائقه‌ای دانسته شده است که متکفل عملی و جاری‌سازی مطلق سیاست در مطلق دولت و در نظریه دولت وی جاری‌سازی سیاست فاضله در جامعه سیاسی بوده و از آن تعبیر به «دولت امامت» می‌شود و در واقعیتش که معرفت نقش آن در جامعه و نظام سیاسی است، نهادی است که راهبردی و مدیریت کلان جامعه و سامان‌دهی نهادها، مؤسسات، ارگانها، شأنها، روابط و فرصت‌ها و امکانات را برعهده دارد و در جامعه و نظام سیاسی مطلوب متکفل راهبردی جامعه در جریان یافتن فضایل و استقرار آنها بوده و با برخورداری از اصول اساسی حفظ و ثبات دولت‌ها دارای رویکرد و راهکار و رفتارهای سیاسی خاصی است که جملگی تحقق‌بخش یک دولت با ثبات بوده و جامعه را بطور دائم به رشد و تعالی سوق می‌دهند.

فهرست مطالب

۱	مقدمه (طرح تفصیلی).....
۹	بخش اول: زندگی‌نامه و بنیادهای فلسفی و کلامی نظریه دولت‌خواه نصیرالدین طوسی.....
۱۰	فصل اول: اوضاع سیاسی - اجتماعی و زندگی‌نامه خواه نصیرالدین طوسی.....
۱۱	اوضاع سیاسی - اجتماعی.....
۱۳	زندگانی خواه نصیرالدین طوسی.....
۲۲	فصل دوم: بنیادهای فلسفی و کلامی نظریه دولت‌خواه نصیرالدین طوسی.....
۲۳	بنیادهای معرفتی.....
۳۰	بنیادهای فلسفی و کلامی هستی‌شناسانه و انسان‌شناسانه.....
۳۳	ماهیت اختیاری پدیده‌های سیاسی و سیاست.....
۳۵	بنیان سیاست الهی و دولت‌امامت.....
۳۸	علت‌غایی سیاست و دولت.....
۳۹	دو اصل محوری سیاست و نظریه دولت‌خواه طوسی.....
۴۳	فصل سوم: مبانی انسان‌شناسی سیاسی و سیاست‌شناسی نظریه دولت‌خواه نصیرالدین طوسی.....
۴۴	مبانی انسان‌شناسانه.....
۴۸	مبانی سیاست‌شناسی.....
۴۸	تعریف سیاست.....
۵۰	منشاء و مراتب سیاست.....
۵۴	جایگاه سیاست در دولت‌مطلوب خواه نصیرالدین طوسی.....

۵۷	بخش دوم: دولت‌شناسی خواجه نصیرالدین طوسی
۵۸	فصل چهارم: ماهیت و حقیقت دولت
۵۹	ماهیت و حقیقت دولت
۶۸	ضرورت دولت
۷۱	منشاء ضرورت دولت
۷۱	تئوری الهی
۷۲	تئوری قرارداد اجتماعی
۷۳	تئوری زور و جبر
۷۳	تئوری طبیعت
۷۹	طبقه‌بندی دولت‌ها و دولت مطلوب خواجه نصیرالدین طوسی
۸۱	طبقه‌بندی دولت‌ها - اقسام سیاست دولت‌ها
۸۴	سیاست دولت امامت
۸۵	ماهیت سیاست دولت امامت
۹۰	رویکردهای عملی و سیاسی دولت امامت
۹۰	الف) عدالت
۹۲	ب) محبت (نظریه محبت)
۹۶	انواع محبت
۱۰۱	کارویژه‌های دولت امامت
۱۰۹	دولت ناقصه (نامطلوب)
۱۰۹	رویکرد سیاسی دولتی تغلب
۱۰۹	کارویژه دولت تغلب
۱۱۱	ملاکات استحقاق دولیت و رهبری
۱۱۷	فصل پنجم: واقعیت دولت
۱۱۸	تحول دولت

۱۲۷	اصل اساسی حفظ دولت
۱۲۹	عوامل ثبات و پایداری دولت‌ها
۱۳۲	عدالت
۱۴۹	احسان و نیکی به مردم
۱۵۰	قانونمداری و قانونگرایی مبتنی بر حکمت
۱۵۴	کارویژه‌ها و راهکارهای عملی دولت
۱۶۶	دشمن‌شناسی و مراتب برخورد با دشمن
۱۶۸	صفات فرماندهی
۱۶۹	زمان کاربرد سلاح جنگی
۱۷۰	مکان و موقعیت جنگی
۱۷۲	آداب بعد از جنگ
۱۷۲	رفتار با اسراء جنگی
۱۷۳	سیاست دفاعی
۱۷۵	خاتمه
۱۸۰	منابع

مقدمه (طرح تفصیلی)

بیان مسئله

با توجه اینکه خواجه نصیرالدین طوسی یکی از فلاسفه بزرگ اسلامی است که دارای تفکر منظومه‌ایی در حکمت نظری و عملی است، وی فلسفه سیاسی خود را بر یک حکمت نظری و مجموعه معارفی از هستی و انسان بنا نموده است و در آن به ترسیم جوامعی برآمده که هر یک با اعمال انواع سیاست‌ها، به اهداف خاص خود می‌رسند و ماهیتی خاص پیدا می‌کنند و از یکدیگر متمایز می‌شوند.

در بین چنین جوامعی تنها یک جامعه مطلوب و فاضله بوده که با اعمال سیاست مطلوب انسان به سعادت می‌رسد. جوامع ترسیمی وی برخوردار از انواع نظامات سیاسی است که رکن اصلی و اساسی‌ترین نهاد سیاسی آن دولت است و دولت مجموعه‌ایی از نهادها و سازمانها و سیاست‌های راهبردی و نظارت‌کننده و سامان‌دهنده امور گوناگون جامعه سیاسی است و در نظام سیاسی مطلوب خواجه طوسی، سیاست مطلوب، سیاست امامت و هدایت در ابعاد مختلف مهندسی طراحی، مدیریت و آسیب‌شناسی سیاسی است.

چنین دولتی دارای سیاستی مناسب با نظام سیاسی فاضله بوده و دارای هیئتی است که متکفل راهبردی جامعه در رواج و جریان یافتن فضایل در جامعه می‌باشد و با برخورداری از اصول اساسی حفظ و ثبات دولت‌ها دارای رویکردها و راهکارها و رفتارهای سیاسی خاصی است که تحقق بخش یک دولت با ثبات می‌باشد.

علت انتخاب موضوع و اهمیت و فایده آن

خواجه طوسی در اندیشه سیاسی خود علاوه بر ترسیم نظام سیاسی خود که در قالب نظام امامت در فلسفه سیاسی خود از آن بحث می‌کند، به حوزه‌های عملی سیاست و سیاسی نیز وارد شده تا از حوزه‌های نظری سیاسی وارد حوزه عملی سیاست شود. بنابراین روشن نمودن مباحث سیاست

عملی و خصوصاً بحث دولت از مباحث اندیشه سیاسی وی حائز اهمیت است. وی در این حوزه ضمن بحث از انواع سیاست‌ها، به سیاست مطلوب پرداخته و رویکردها و راهکارها و راهبردهای دولت مطلوب خود را ترسیم می‌کند و در میان فلاسفه سیاسی اسلامی تنها خواجه طوسی است که به میزان مطلوبی از آن بحث نموده است. نتیجه آن که چنین پژوهش موجب آشنایی بیشتر از یک دولت مطلوب گشته و از طرفی با روشن شدن بخشی از تاریخ اندیشه سیاسی در حوزه سیاست‌گذارهای خرد و کلان نظامات سیاسی می‌تواند مفیده فایده واقع شود.

سابقه پژوهش

اگر چه آراء و نظریات فلسفی عام و ریاضیات و طبیعیات خواجه طوسی از ابعاد گوناگون مورد تحقیق واقع شده است. نظیر اینکه فلسفه نظری ایشان مورد تحقیق محمد حسینی جلالی در «نصیرالدین طوسی حیات و فلسفته» قرار گرفته و در علم ریاضی مقالات بسیاری از جمله «یادنامه» وی از انتشارات دانشگاه تهران به آن پرداخته شده است. در علم نجوم و هیئت نیز وی به حد شهرت و اشتهار رسیده و کتب زیادی از آن به رشته تحریر در آمده است. وی در زمینه کلام اسلامی خاصه کلام شیعی نظریات خاصی داشته و مفسرین و مقررین و محشین زیادی در کتب و حواشی خود نظریات خواجه طوسی را به تقریر و توضیح و تفسیر در آورده‌اند که از آن جمله شروح ارزشمند و متقن و مبرهن علامه حلی بر دو کتاب کلامی خواجه یعنی «تجرید العقاید» و «قواعد العقاید» به نامهای «کشف المراد شرح تجرید الاعتقاد» و «کشف الفوائد فی شرح قواعد العقاید» و یا مذاقه دکتر عبدالامیر الاعسم در کتاب «نصیرالدین طوسی المنهج الفلسفی فی علم الکلام» است اما آنچه که خلاء آن تاکنون محسوس و مشهود است، بررسی نظریات سیاسی وی از جمله در باب دولت است که تاکنون مورد پژوهش واقع نشده است و یا مورد شناسایی و رؤیت نگارنده قرار نگرفته است.

سؤال اصلی پژوهش

ماهیت و نقش دولت در اندیشه سیاسی خواجه نصیرالدین طوسی چیست؟ آنچه انگیزه اصلی و محور اساسی این پژوهش واقع شده، طرح سؤال و یافتن پاسخ از آن که خواجه طوسی در نظام سیاسی خود چگونه دولتی را با چه ماهیت و حقیقتی تعریف می‌کند تا با نظام سیاسی خود همخوانی داشته باشد و محصول دیدگاههای فلسفی سیاسی خود باشد و بدین وسیله

خود را متمایز از دولت‌های دیگر در نظامات سیاسی که اهدافی جدا از اهداف دولت خواجه طوسی دارند، کند و نیز روشن شود که چنین دولتی چگونه رویکردها و راهکارهای عملی را در واقعیت عینی و خارجی خود اتخاذ می‌کند تا به مقصود خود نایل آید و به عبارت دیگر چگونه سیاست‌ها و خط‌مشی‌هایی را برای دولت ترسیم می‌کند تا دولتی با ثبات و پایدار و در حال رشد و تعالی باقی بماند و جامعه و نظام سیاسی را به اهداف خود برساند.

فرضیه‌های پژوهش

فرضیه این پژوهش آن است که در اندیشه سیاسی وی دولت نهادی است که راهبرد و هادی و سامان دهنده و نظارت کننده جامعه و نظام سیاسی است تا اهداف و غایاتی که جامعه سیاسی در سطح مدینه یا امت و جامعه دارد، بوسیله دولت و راهبردی آن حاصل شود و چنین دولتی در جامعه و نظام سیاسی مطلوب وی، دولت امامت است.

فرضیه‌های رقیب

۱- دولت به معنای نهادی همه کاره، فراگیر و دارنده سیاست دخالت در همه چیز است. در این نگرش دولت در زندگی فرد و جمعی افراد در راستای مقاصدی که برای خود دارد، دخالت کرده و همه افراد جامعه موظفند در هر شرایطی از آن تبعیت نمایند. چنین دولتی طالب کنترل بر تمام وسایل ارتباطی و تبلیغاتی، و طالب انحصار قدرت در دست خود و بالاخره طالب کنترل اقتصادی متمرکز می‌باشد.

۲- دولت نهادی هیچ کاره بوده و دارای سیاست عدم دخالت و یا سیاست حداقل دخالت در امور را داراست. چنین دولتی نه تنها در زندگی فردی افراد هیچ‌گونه دخالت نکرده بلکه در زندگی جمعی نیز در حد کمترین دخالت را داشته و بیشتر به برقراری نظم و عدم تداخل امور پرداخته و مردم مجبور نیستند در هر شرایطی از آن تبعیت کنند. چنین دولتی بیشتر کارکردهای سلبی مثل عدم کنترل بر اقتصاد و بر حقوق اجتماعی مردم دارد.

مفاهیم و متغیرها

مفهوم متغیر مستقل اندیشه سیاسی: اندیشه سیاسی برخواسته از استنتاجات عقلی متفکر است که روش و طرح مشخصی را با توجه به شرایط زمانی و مکانی و نظر به واقعیت‌های تاریخی به صورت

واقع‌بینانه و با نقد و بررسی شیوه‌های عمل سیاسی حاکم عرضه می‌دارد^(۱) و می‌توان مختصر گفت که مجموعه آراء و نظریاتی که یک اندیشمند در مورد پدیده‌های سیاسی مطرح می‌کند را «اندیشه سیاسی» گویند.

مفهوم متغیرهای وابسته: (۱) دولت: نهادی است که ماهیت تدبیری داشته و قدرت او مافوق همه قدرتهاست و مشروعیت همه قدرتها به قدرت آن می‌رسد و ریاست همه ریاسات از ریاست آن اخذ شده و متکفل راهبردی جامعه و سامان و انتظام امور را به عهده دارد تا آن را از وضع موجودش به وضع مطلوب هدایت نماید.

(۲) نظام سیاسی: مجموعه نظام‌مندی از ساختارها و سازمانها و نهادها و سیاست‌های حاکم بر آنها در یک جامعه سیاسی بوده در راستای هدفی واحد مرتبط و تعریف می‌شوند.

سئوالات فرعی پژوهش

- ۱- بنیادها و مبانی نظری نظریه دولت خواجه طوسی چیست؟
- ۲- دیدگاه خواجه طوسی در مورد انسان طبیعی و انسان سیاسی چیست؟
- ۳- دیدگاه خواجه طوسی در مورد معنی و مفهوم سیاست و منشاء و مراتب آن و سیاست مطلوب چیست؟
- ۴- دیدگاه خواجه طوسی در مورد ماهیت و حقیقت دولت و دولت مطلوب خود چیست؟
- ۵- دیدگاه خواجه طوسی در مورد واقعیت دولت (در رویکردها و راهکارها و رفتارهای سیاسی) چیست؟

پیش‌فرض‌های پژوهش

خواجه طوسی از جمله فلاسفه‌ای است که دارای فلسفه سیاسی بوده و در این زمینه با تأثیرپذیری از مدینه فاضله افلاطونی و از مدینه فاضله مطلوب فارابی (از اندیشمندان اسلامی) و با تأثیرپذیری از اندیشه‌های کلامی شیعی خود به دنبال تأسیس نظامی بر می‌آید که در رأس آن حکیم الهی حکومت کند. توضیح اینکه فلاسفه اسلامی خاصه فلاسفه مشاء در فلسفه سیاسی خود از فلاسفه یونان قدیم

۱. علی بیگدلی، تاریخ اندیشه سیاسی در غرب از طالس تا مارکس، ج ۱.

تأثیراتی را پذیرفته و خواجه طوسی از جمله آنهاست که در ترسیم مدینه فاضله خود با اعتقاد به حکومت حکیم، از مدینه فاضله افلاطونی تأثیرات را پذیرا شده است و پس از آن وی بیشترین تأثیرات را در حکمت نظری خود از ابن سینا و حکمت عملی خود از فارابی پذیرا بوده است. وی در اخلاق ناصری خود در بخش سیاست مدن چنین تأثیری را از فارابی تصریح دارد.

از دیگر اموری که بر نظریات و دیدگاههای سیاسی و دولت خواجه طوسی تأثیر به سزا داشته است، دیدگاههای کلامی-شیعی وی است که موجب گشته حکیم حاکم را در دولت مطلوب خود امام بدانند و در رساله امامت به معرفی ماهیت و کارکردهای آن می‌پردازد.

اهداف پژوهش (علمی-کاربردی)

با نظر به اینکه بیشتر پژوهش‌ها و تحقیقات در اندیشه سیاسی اندیشمندان اسلامی در حوزه فلسفه سیاسی آنهاست، این پژوهش به دنبال بررسی حوزه عملی سیاست از اندیشه‌های سیاسی خواجه نصیراندین طوسی است تا بیان و طریقی در بکارگیری یک سیاست مطلوب از طریق دولت مطلوب باشد و نیز با توجه به اینکه نظرات فلاسفه اسلامی در حال حاضر به نوعی باز تولید دارند، لذا با طرح و تبیین آنها قابلیت استفاده از نظریات آنها و باز تولیدهای کاربردی بیشتری پیش می‌آید.

روش پژوهش

از آنجا که نظریه سیاسی دولت خواجه طوسی مبتنی بر بنیادهای نظری (منطقی-فلسفی) و مبانی کلامی و سیاسی دولت وی می‌باشد، بنابراین ابتدا به توصیف بنیادها و مبانی این نظریه پرداخته و در ادامه به ایجاد رابطه تحلیلی و منطقی میان آنها و چنین نظریه‌ای و مسائل آن می‌پردازیم.

سازمان‌دهی تحقیق

سازمان‌دهی این تحقیق بدین شکل است که ابتدا مقدمه پژوهش (طرح تفصیلی) بیان شده است تا مسئله مورد نظر محقق و سؤالات اصلی و فرعی و فرضیه مناسب آن روشن گردد و در ادامه به فصل‌هایی پرداخته می‌شود که در آنها در یک نظم منطقی به فرضیه تحقیق و به سؤالات اصلی و فرعی پاسخ داده می‌شود.

فصل اول پژوهش به زندگی‌نامه خواجه طوسی و فراز و نشیب‌های آن و اوضاع سیاسی اجتماعی‌ای که وی را احاطه کرده بود اختصاص دارد تا در پی آن واضح خود^{شود} که چرا خواجه طوسی